

Regionalizácia environmentálnych problémov sveta Rio de Janeiro, jún 1992

Napriek prevažne diplomatickému, teda vecne málo obsažnému jazyku vystúpení hláv štátov na Summitu Zeme v Rio de Janeiro, ich obsahová analýza umožňuje predstaviť si priestorové rozloženie hlavných environmentálnych problémov súčasnosti.

Najhrubšia globálna polarizácia reflektuje antitézu bohatého (a stále bohatšieho) Severu a chudobného (a stále chudobnejšieho) Juhu. S predstavou Severu (ktorý zahŕňa štáty západnej Európy, USA, Kanadu, Japonsko, Austráliu a Nový Zéland) sa spája obrovská disproporcia medzi jeho podielom na výške svetovej populácie a účasťou na čerpaní zdrojov planéty, s čím súvisí produkcia odpadov všetkého druhu. Tie majú často globálny dopad (plyny spôsobujúce skleníkový efekt, freóny rozrušujúce ozónovú vrstvu, export toxických odpadov do krajín 3. sveta, rastúce znečistenie oceánov...). Opačným smerovaním sa vyznačujú krajiny Juhu, ktoré sa však v duchu akejsi globálnej spravodlivosti dožadujú práva na rovnakú životnú úroveň, akú majú štáty Severu, a teda na rovnaký prístup k zdrojom.

K tomu sa pripája resentment na časy koloniálnej nadvlády štátov Severu nad štátmi Juhu v nie tak dávnej minulosti i konkrétne dôkazy nepochybného ekonomicko-environmentálneho „neokolonializmu“, príznačného pre politiku Svetovej banky či iných medzinárodných subjektov, pričom je dokázateľne každoročný tok ziskov v smere Juh-Sever niekoľkonásobne vyšší, ako tok tzv. podpory či pomoci v smere Sever-Juh.

Juh (dnes už 128 členských štátov OSN vrátane Číny) sa zjednotil v presvedčení, že je historickou obeťou koloniálnej exploatačnej politiky a konzumno-plytvavého životného štýlu Severu, a preto má Sever morálnu i praktickú povinnosť splácať tento dlh podstatne veľkorysejšie, ako doposiaľ.

Sever toto tvrdenie zásadne neodmieňa, bráni sa však poskytovať zvýšenú podporu dovtedy, kým sa nevytvoria účinné mechanizmy kontroly efektívnosti využívania týchto prostriedkov.

V rámci prípravného procesu UNCED sa suma, ktorá by mala prichádzať na

podporu trvale udržateľného rozvoja krajín Juhu zvonka (teda z krajín Severu), kvantifikovala na 125 mld. USD. UNCED však nedokázal záväzne garantovať ani zľomok z nej, čo bolo vari najväčším sklamaním z konferencie pre krajiny Juhu.

Problém je aj v tom, že pred 3 rokmi, keď sa rozhodlo o termíne konania konferencie (v období pádu železnej opony a určitej eufórie z možnosti ekonomickej prosperity s tým spojenej), nepredpokladalo sa, že v čase jej konania bude svetová ekonomika vo výraznej depresii. Súčasnú realitu

vystihol generálny tajomník konferencie M. Strong: „Ľudstvo sa ešte nikdy necítilo byť také chudobné, ako práve teraz“.

A napokon, nemožno ignorovať ani fakt, že chápanie rozvoja zostáva veľmi množoznačné i napriek tomu, že na rozdiel od štokholmskej konferencie o životnom prostredí pred dvadsiatimi rokmi, organizátori tentoraz kladli dôraz práve na previazanosť problémov životného prostredia a rozvoja. Táto interpretačná množoznačnosť sa nevyhla ani pojmovému spojeniu trvale udržateľný rozvoj. V tejto súvislosti máme opäť do činenia s dilemou: sú skutočne rozvojové projekty v krajinách 3. sveta v súlade s predstavou trvalej udržateľnosti a zlepšenia životného prostredia? (Ako príklad možno uviesť projekty veľkých priehrad s hydroelektrárnami, ktoré sice využívajú na výrobu energie obnoviteľné zdroje a neprodukurujú do ovzdušia oxidy sýry ani oxid uhličitý, spôsobujú však často katastrofálne ekologické a kultúrne škody.)

Pre úplnosť treba spomenúť, že v konflikte Sever-Juh stojí do istej miery bokom skupina krajín (medzi nimi najmä štáty bývalého sovietskeho bloku), ktoré podľa

Prehľad hlavných príčin a zdrojov environmentálnych problémov, hrozieb a rizík, ktoré sa frekventovali vo vystúpeniach hláv štátov

INDIA	transfer deštruktívnych technológií, chudoba,
PORTUGALSKO	zmena klímy, ohrozená biodiverzita, desertifikácia,
(vystupujúce aj v mene ostatných členov ES)	
BURKINA FASO	zmena klímy, nerovnomerné využívanie prírodných zdrojov, odlesňovanie, desertifikácia, zrad žienosť,
+ 7 ďalších štátov Medzinárodného výboru pre kontrolu sucha v Saheli	
MALEDIVY	zmena klímy (globálne otepľovanie), nadmerná exploatacia prírodných zdrojov,
MALTA	zmena klímy,
TURECKO	nedostatok ekonomických zdrojov, populačná explózia, iracionálne využívanie zdrojov, ohrozená biodiverzita (mokrade), znečisťovanie morí,
GABUN	skleníkový efekt, ozónová diera, pôdna deštrukcia, odlesňovanie, chudoba,
NAMÍBIA	následky koloniálneho vykorisťovania, vojna, chudoba, nedostatok finančných zdrojov,
UGANDA	odlesňovanie, následky koloniálneho útlaku,
VEĽKÁ BRITÁNIA	zložitost rokovaní a komplikovanost rozhodnutí,
NEMECKO	nešetrené zaobchádzanie s prírodnými zdrojmi, zastarané technológie, skleníkový efekt, odlesňovanie, desertifikácia,
ARGENTÍNA	koristnícky dopad spotreby na zdroje, riziko, že ošiaľu konzumentstva prepadne aj rozvojový svet,

ISLAND	neúcta k prírode, znečisťovanie mora, rádioaktívne znečisťovanie,
ČÍNA	globálne znečistenie, ekologická devastácia, technologická nerozvinutosť, chudoba,
KUBA	konzumná spoločnosť, znečistenie vôd a ovzdušia, kolonializmus, chudoba, zlá distribúcia materiálnych statkov a technológií, transfer cudzorodých životných štýlov a zvykov, ruinujúcich životné prostredie, dlhy, hegemonizmus, bezcitnosť, zákernosť,
SAINT KITTS a NEVIS KEŇA	nerovnováha medzi Severom a Juhom, zmena klímy, hurikány, bieda,
GAMBIA	sucho, desertifikácia, nadmerná pastva, exploatacia lesov,
JEMEN	Perzský záliv, zmena klímy, strata biodiverzity, odlesňovanie, pôdna erózia, bieda,
URUGUAJ	citlivosť planéty na znečisťovanie a devastáciu, absencia medzinárodnej legislatívy, postihujúcej násilie voči životnému prostrediu, protirečenie medzi štátnou suverenitou a medzinárodnou ochranou životného prostredia,
BOTSWANA + Organizácia africkej jednoty (všetky nezávislé africké štáty okrem JAR)	iracionálny ľudský postoj k otázke vlastného prežitia spôsobujúci stále väčšie ohrozenie planéty, neustály rast problémov zo znečisťovania, odlesňovania, desertifikácie, ozónovej diery a pod., vyúsťujúci do globálnej katastrofy, absencia konvencie o desertifikácii, chudoba, nedostatok zdrojov,
MALAJZIA	neochota Severu rokovať o zmene životného štýlu, neochota USA redukovať emisie CO ₂ , nereálne požiadavky na adresu rozvojových krajín, najmä čo sa týka biodiverzity, historická nespravodlivosť vo vzťahu bohatých a chudobných krajín (chudobní dodnes platia za rozvoj bohatých), neochota bohatých odškodniť chudobných,
CYPRUS	nedostatočné chápanie globálnosti problémov, nedostatočné ochrannárske povedomie, nedostatok finančných zdrojov a spolupráce,
ZÁPADNÁ SAMOA	hlad a chudoba, hraničiaca s ohrozením prežitia, nebezpečenstvá ohrozujúce environmentálnu bezpečnosť, hospodársky pokrok a neraz i samotnú existenciu, skládky toxických odpadov a jadrové skúšky v Tichomorí,
ŠALAMÚNOVE OSTROVY MOZAMBIK	globálna zmena klímy, nedostatok finančných zdrojov, vojna, sucho, degradácia ekosystémov a v jej dôsledku živelná migrácia ľudí do miest, chudoba, sociálna nespravodlivosť, ohrozenie biodiverzity, vrátane ľudskej rôznorodosti, priepasť medzi Severom a Juhom, bieda vylučujúca ochranu životného prostredia,
MONAKO	devastácia Stredozemného mora, nedostatočný dohľad nad znečisťovaním morí, nedostatok preventívnych opatrení,
NEPÁL	znečistenie ovzdušia a vôd, priemyselné a jadrové odpady, emisie CO ₂ , populačné tlaky, odlesňovanie, globálne otepľovanie, pôdna erózia, globálna zmena klímy, priepasť medzi Severom a Juhom,
ANGOLA	neochota zuboženého obyvateľstva akceptovať dôležitosť riešenia problémov životného prostredia, nedostatočný transfer nových, nezávadných technológií, chyby minulosti, desertifikácia,
VANUATU	splácanie rastúcich dlhov za cenu degradácie životného prostredia, zaostalosť, chudoba, obmedzené ekonomické možnosti, ohrozená klíma a biodiverzita, ignorácia práv obyvateľov rozvojových krajín zo strany rozvinutých krajín,

niektorých ukazovateľov (materiálnej životnej úrovne, hrubého národného produktu v prepočte na obyvateľa a pod.) patria skôr medzi rozvojové štáty a podľa iných ukazovateľov (objemu výroby, produkcie znečistenia, konzumného štýlu života) skôr medzi štáty Severu.

V rámci spomínanej základnej schémy možno potom podrobnejšie špecifikovať regióny podľa charakteru ich environmentálneho ohrozenia. Z 93 analyzovaných vystúpení hláv štátov vyplýva, že za hlavný, alebo jeden z hlavných rizikových faktorov ohrozujúcich budúcnosť Zeme, považuje viac ako polovica z nich globálnu zmenu klímy, najmä tzv. skleníkovým efektom podmienené globálne otepľovanie a s tým spojené dvíhanie hladiny mora a zaplavovanie celých pobrežných oblastí. Toto riziko zdôrazňovali najmä predstavitelia tých krajín, kde geografické pomery podmieňujú najväčšiu mieru ohrozenia. Sú to v prvom rade malé, nízko ležiace tichomorské štáty a krajiny strednej Ameriky, kde sa klimatickým zmenám pripisuje aj podiel viny na rastúcej frekvencii a ničivých účinkov hurikánov. Tieto zmeny považujú aj za hlavnú príčinu dlhotrvajúceho katastrofálneho sucha najmä v oblasti afrického Sahelu, ale aj v niektorých iných častiach Afriky, oboch Amerík, Austrálie a Ázie. Sucho, šfrenie sa púšť (desertifikácia), hlad a ďalšie vzájomne súvisiace príčiny a následky sa často objavovali najmä vo vystúpeniach afrických delegátov.

Proces likvidácie tropických dažďových pralesov má rozhodujúci podiel aj na ohrození globálnej biodiverzity, a preto riziko tejto straty pripomínali aj viacerí predstavitelia Severu.

Klimatické zmeny, odlesňovanie, nadmerná intenzita pasenia, populačná explózia, hlad, nesprávne spôsoby obhospodarovania pôdy a ďalšie faktory spôsobujú často katastrofálnu pôdnu eróziu, postihujúcu najmä teritória po nedávno vyrúbaných tropických a monzúnových pralesoch, ale aj oblasti s extrémnou členitosťou reliéfu, veľkou veternosťou, či na eróziu náchylnými pôdami a pôdotvornými substrátmi v iných oblastiach (napr. Nepál, Arménsko, štáty bývalého sovietskeho bloku, Etiópia, Mongolsko a i.).

Predstavitelia malých ostrovných štátov upozorňovali v Riu na krehkosť a zraniteľnosť ostrovných ekosystémov.

Kým dosiaľ sme hovorili o negatívnych zmenách a rizikách postihujúcich a ohrozujúcich súš, ďalšiu významnú kategóriu predstavuje ohrozenie oceánov a morí. Tento problém dominoval vo vystúpeniach predstaviteľov mediteránnej a karibskej oblasti, ale aj malých ostrovných štátov. Znečisťovanie mora však znepokojuje aj iné krajiny na Blízkom východe, na brehoch Baltského a Severného mora, či napríklad Island alebo Paraguaj.

V prípade tichomorských štátov sa obava zo znečistenia týkala najmä rádioaktívnych a toxických odpadov. Špeciálny problém, ktorý zdôrazňovali najmä predstavitelia Austrálie, Oceánie a Karibskej oblasti, predstavuje vplyv znečisteného mora na chátranie a ústup korálových útesov.

V katastrofálnom dedičstve totalitných režimov a ich následkoch okrem iného aj na životné prostredie, vidia hlavný zdroj problémov a rizik najmä postkomunistické štáty bývalého sovietskeho bloku. Viaceré z nich, poučené černoobyjskou katastrofou, upozorňujú na zastaranosť a rizikovosť jadrových reaktorov sovietskeho typu na svojom území (napr. Arménsko, Rumunsko). Skutočne, stav životného prostredia, produkcia znečistenia a potenciálne riziká zaraďujú tieto krajiny medzi environmentálne najpostihnutejšie. Dlhodobá absencia demokracie a z toho vyplývajúce deformácie s následkami o. i. aj na stav životného prostredia, sa však často objavovali aj vo vystúpeniach predstaviteľov štátov z iných častí sveta, najmä z Latinskej Ameriky a Afriky.

Problém vojen sa vypuklo objavoval vo vystúpeniach hláv štátov, na území ktorých sa v súčasnosti bojuje (krajiny bývalej Juhoslávie a Sovietskeho zväzu), alebo sa v nich bojovalo v nedávnej minulosti a dodnes sú centrami nestability (Blízky Východ, Irán, Angola, Mozambik, Namíbia, Etiópia, Haiti, Guatemala, ...). Arabské štáty zdôrazňovali dôsledky izraelskej okupácie a riziká spojené s obrovským vojensko-priemyselným komplexom Izraela, Lotyšsko pretrvávajúcu prítomnosť ruských vojsk, tichomorské ostrovné štáty skúšky jadrových zbraní.

K devastácii životného prostredia mnohých rozvojových krajín vedie aj neregulovaný explozívny rast populácie. Je zaujímavé, že ako problém sa vo vystúpení hláv štátov v Riu spomínal relatívne zriedkavo.

Všetky ostatné príčiny ekologických katastrof, devastácie životného prostredia

MARSHALOVE OSTROVY

SAO TOME A PRINCIPE

KIRIBATI

TUVALU

ŠVAJČIARSKO

HAITI

KOSTARIKA LUXEMBURSKO

GUATEMALA

GUYANA

SURINAM

ARMÉNSKO

USA CAPE VERDE

IRÁN

MEXIKO

RUMUNSKO

LOTYŠSKO

PAPUA NOVÁ GUINEA BARBADOS

JAMAJKA

destabilizácia jestvujúcich prírodných, sociálnych, politických a ekonomických systémov, globálna zmena klímy, otepľovanie, stúpanie morskej hladiny, zhoršenie situácie v životnom prostredí od čias štokholmskej konferencie, zraniteľnosť malých ostrovných štátov, nedostatočná medzinárodná kontrola, nepotrestanosť priestupkov a zločinov, priepasť medzi bohatými a chudobnými, globálna zmena klímy, ohrozenie ostrovných štátov ako cena za industriálny a ekonomický pokrok sveta, jadrové skúšky, nekonkrétne a nezáväznosť prijatých konvencií, globálna zmena klímy, globálne otepľovanie, chudoba, nedostatok finančných prostriedkov a technických kapacít Juhu, nekonkrétne prijatých konvencií, globálna zmena klímy, nedostatok zdrojov, nekonkrétne podpísaných dohôd, inštitucionálne násilie importované z Európy, existenčné ohrozenie ľudského rodu, politická špina a ekologická nemoc, ohrozenie Zeme rovná sa ohrozenie ľudstva, každé násilie, páchané na biosfére = poškodzovanie vnútornej integrity, nedostatok solidarity, snahy obmedziť rozvoj rozvojových krajín a ohroziť ich suverenitu, chudoba, nadradenosť Severu, jeho nadspotreba, ohrozená globálna environmentálna bezpečnosť, kritické ekonomické podmienky rozvojových krajín a súvisiaca degradácia životného prostredia, atmosférické znečistenie (sklenkový efekt), ohrozenie biologickej diverzity (najmä likvidáciou tropických pralesov), realizácia ekonomických zámerov za každú cenu, živelný rozvoj energetiky, ohrozenie hydrosféry, iracionálne poľnohospodárstvo, zmena klímy, chudoba rozvojových krajín, chudoba, nedostatočný transfer čistých technológií zo Severu na Juh, sucho – desertifikácia, sklenkový efekt, vojny a ich environmentálne dôsledky, ekologický dlh rozvinutých štátov, absencia medzinárodného práva v oblasti životného prostredia a trvale udržateľného rozvoja, nedostatočná finančná a technologická pomoc rozvojovým krajinám, nedostatok finančných zdrojov a čistých technológií, nedostatočný rozvoj, zastarané rozvojové stratégie, prekonaný model ekonomického rastu, následky tyranského komunistického režimu, rozširujúca sa priepasť medzi bohatými a chudobnými, populačná explózia, ohrozená potravinová bezpečnosť, pôdna erózia, odlesňovanie, znečistenie vôd a ovzdušia, hrozba potenciálnej havárie starých a nebezpečných jadrových reaktorov, následky totalitného režimu, nedostatok prostriedkov, ruské vojská, ohrozenosť biodiverzity, nedostatočná podpora Juhu zo strany Severu, chudoba, zmena klímy (sklenkový efekt, globálne otepľovanie), ohrozenie morí (absencia účinného morského práva), zmena klímy, ohrozená biodiverzita, neefektívne využívanie energie zo strany bohatých krajín, skaza korálových útesov, hurikány, ohrozenie unikátnych ostrovných ekosystémov,

LESOTHO	princiálny rozpor medzi chudobným Juhom a bohatým Severom, sucho, nedostatok zdrojov a pomoci,
HOLANDSKO	celkový nedostatok finančných zdrojov, nároky rozvinutých krajín na zdroje, absencia ekonomickej a ekologickej dimenzie v koncepte bezpečnosti zastrešenej OSN, zastarané spotrebné modely, nezodpovedné zaobchádzanie s odpadmi, plytvanie zdrojmi surovín a energie,
KOLUMBIA	nekonkrétnosť prijatých konvencií, najmä konvencie o zmene klímy, nedefinovanosť záväzkov, nedostatočná finančná pomoc Severu, nedostatočný transfer čistých technológií, nesplatený dlh rozvinutých krajín, degradácia biodiverzity,
NAURO	zmena klímy, ohrozená biodiverzita,
BELGICKO	zmena klímy, ohrozená biodiverzita, odlesňovanie – desertifikácia, absencia záväžného medzinárodného environmentálneho práva, nedostatočná integrácia environmentálnych aspektov do politických rozhodnutí, priepasť medzi bohatými a chudobnými,
MAĎARSKO	následky komunistického režimu a zásadne chybnéj environmentálnej politiky uplynulých desaťročí, ohrozená biodiverzita,
MONGOLSKO	devastácia životného prostredia, ohrozujúca prežitie ľudstva, degradácia pastvín a pôd, desertifikácia, hrozba globálnej ekologickej katastrofy, chybná urbanizačná politika uplynulých desaťročí,
GUINEA-BISSAU	prúd zdrojov z Juhu na Sever, zlý model spotreby, chudoba, zápas o prežitie,
CHORVÁTSKO	vojna, ktorá zabíja ľudí, ničí kultúrne dedičstvo i celé životné prostredie, spôsobuje havárie nebezpečných priemyselných prevádzok, absencia účinných medzinárodno-právnych a sankčných nástrojov, umožňujúcich trestať agresora,
RUSKÁ FEDERÁCIA	nedostatok informovanosti o ekologických katastrofách, zastaraný typ rozvoja, zafažujúci životné prostredie, environmentálne a ekonomické dopady, ktoré znáša obyvateľstvo, absencia globálneho environmentálneho monitoringu a operatívneho výstražného systému,
PARAGUAJ	nesúlad ľudskej existencie s prírodou, bieda, nadmerná exploatacia prírody, bezohľadnosť výrobných a exploatačných aktivít – odlesňovanie, znečisťovanie vôd, pôdna deštrukcia, priepasť medzi bohatými a chudobnými, nedostatok finančných zdrojov,
INDONÉZIA	nedostatočný rozvoj,
COOKOVE OSTROVY	zmena klímy, krehkosť prírodného prostredia, ohrozená biodiverzita,
SÝRIA	znečistenie morí, najmä Stredozemného, spôsobené frekvenciou obchodných a vojenských flotíl, izraelská okupácia arabských území, izraelský vojenský potenciál, vrátane vojenského priemyslu, obrovské náklady na obranu, priepasť medzi rozvojovými a rozvinutými krajinami, spôsobujúca napätie,
SLOVINSKO	vojna a násilie, premena Jadranu na vojenskú zónu, ohrozené chemické továrne, znečisťovanie ovzdušia, vôd a pôd,
ETIÓPIA	devastácia krajiny troma desaťročiami vojny a nezdravej ekonomickej politiky, zadĺženosť, chudoba, politické chyby, prírodné katastrofy – opakujúce sa sucho a jeho devastáčné následky na pastviny a pastierske spoločenstvá, absencia konvencie a desertifikácii,
DOMINIKÁNSKA REPUBLIKA	rastúca chudoba, nedostatok finančných zdrojov a čistých technológií.

Pozn.: Krajiny sú uvedené v poradí, v akom odzneli vystúpenia ich predstaviteľov na konferencii.

a prekážok trvale udržateľného rozvoja sa v porovnaní so spomínanými problémami objavovali len sporadicky. Viaceré si však napriek tomu zaslужujú pozornosť. Podľa predstaviteľa Indie je veľkou hrozbou transfer deštruktívnych technológií z rozvinutých do rozvojových krajín, britský ministerský predseda upozorňoval na zložitost' rokování a komplikovanost' rozhodnutí, argentínsky prezident pripomínal koristnícky dopad spotreby na zdroje a riziko, že ošiafu konzumentstva prepadne aj rozvojový svet. Podľa predstaviteľa Islandu je hlavnou príčinou súčasnej ekologickej krízy naša neúcta k prírode, podľa kubánskeho prezidenta skazu sveta má na svedomí konzumná spoločnosť Severu, pretrvávajúci kolonializmus, zlá distribúcia materiálnych statkov a technológií, zadĺženost' a násilný transfer cudzorodých životných štýlov a zvykov. Zástupca Uruguaya upozorňoval na absenciu medzinárodnej legislatívy a sankčných postihov voči páchatelom ekologickej kriminality, malajský ministerský predseda pripomínal dodnes nesplatený historický dlh bývalých koloniálnych mocností voči bývalým kolóniám, cyperský prezident pokladal za príčinu neúspechov svetového spoločenstva pri hľadaní cesty trvale udržateľného rozvoja nedostatocné globálne ochrannárske povodie a monacký princ nedostatok preventívnych opatrení. Prezident Angoly zdôrazňoval neochotu zuboženého obyvateľstva akceptovať dôležitosť environmentálnych problémov, prezident Haiti hovoril o inštitucionálnom násilí, importovanom pred 500 rokmi do Ameriky z Európy a reprezentant Arménska poukazoval na tragické dôsledky hospodárskych zámerov realizovaných za každú cenu. Holandský ministerský predseda upozorňoval na globálne riziko, spôsobené absenciou ekonomickej a environmentálnej dimenzie v bezpečnostnom koncepte OSN a jeho belgický partner hovoril o nedostatočnej integrácii environmentálnych aspektov do politických rozhodnutí. Mongolský predstaviteľ pripomenul nesprávnu urbanizačnú politiku uplynulých desaťročí s katastrofálnymi dôsledkami na vidiecke i na mestské štruktúry a ruský viceprezident upozorňoval na veľké riziko spočívajúce v nedostatočnej informovanosti a absencii globálneho environmentálneho monitoringu.

Mikuláš Huba